

Nås socken i Västerdalarna.

Befolknings- och odlingsutveckling
fram till storskiftet 1803 - 06.

AV

Skans Torsten Nilsson

DALASAMLINGEN
SMÅTRYCK : 124

Begränsningar.

Föreliggande uppsats avser att redogöra för en undersökning, som ingår i ett större arbete rörande Nås socken.¹⁾ I en rapport om uppläggningsen av detta arbete (föredrag i Seminariet för folklivsforskning vid Stockholms högskola den 1 december 1959) har jag särskiljt tre grupper av material, som står folklivsforskaren till buds: Observations-, traditions- och arkivmaterial. Utan att närmare gå in på en definiering av de tre materialgrupperna är det uppenbart, att i här föreliggande avsnitt endast indirekt och i mycket ringa mån utnyttjats annat än arkivmaterial. Lika uppenbart är, att orsaken till denna begränsning av materialet ligger i att avsnittets övre tidsgräns satts så relativt långt tillbaka som omkring år 1800. Att så har skett har två huvudskäl:

I och för sig drar naturligtvis storskiftet en ganska markerad gräns i en bygds liv. Nås var den första socken i Dalarna, som undergick storskifte²⁾ - kanske blev gränsen härigenom litet extra markerad. Tillkommer så att Lindesnäs bruk, som skulle komma att få en mycket stor betydelse för socknen, grundlades just vid storskiftetiden.³⁾ Tillsammans tagna åstadkommer de två - skiftet och bruket - en avsevärd förändring i bygdens ekonomiska liv. En helt ny tid tar härmed sin början.

Det andra huvudskälet är av "arbetsteknisk" natur: För att nå fram till en så nyanserad och verklighetstrogen uppfattning som möjligt av föremålet för sitt studium måste folklivsforskaren vid tolkning och värdering av de tre nämnda grupperna av material låta en ständig växelverkan dem emellan äga rum; Så får t.ex. traditionsmaterialet verifieras i observations- och arkivmaterial, observationsmaterialet kompletteras med traditions- och arkivmaterial, arkivmaterialet tolkas med hjälp av traditions- och observationsmaterial etc. På grund av nödvändigheten av denna växelverkan är det vanskligt att före avslutningskedet av en undersökning lämna någon rapport

1) Avser Nås socken i dess nuvarande omfattning - se karta 1!

2) Nordenstedt, Werner. Skiftes- och avvitringsväsendet i Dalarna. Svenska lantmäteriet 1628-1928. II. Stockholm 1928, s. 168.

3) Forsslund, Karl-Erik. Med Dalälven från källorna till havet. II:7. Nås. Stockholm 1926, s. 81.

om dess resultat: Ständiga justeringar sker, allt efter arbetets fortskridande, av den uppfattning undersökaren får av sitt objekt. Ju längre bortåt i tiden man riktar blicken desto mer kommer arkivmaterialet att dominera på de båda övriga materialgruppernas bekostnad. Samtidigt minskar anledningen att tro, att fortsatta undersökningar i väsentlig mån skall förändra den bild arkivmaterialet ger. Vid den undersökning jag utför i Nås räknar jag med att gränsen för arkivmaterialets dominans ligger vid 1800-talets början. Även ur undersöknings-synpunkt måste en viktig gränslinje dras just här.

Undersökningens syfte.

I sin avhandling om Dalarnas befolkning på 1600-talet har Nils Friberg präglat satsen: "Näringslivets struktur och utveckling betingas till stor del av det antal människor, som har att trygga sin försörjning inom ett visst geografiskt område."⁴⁾ Satsen torde vara reversibel: Antalet människor, som kan finna sin försörjning inom ett visst geografiskt område, betingas till stor del av näringslivets struktur och utveckling. Inom en relativt isolerad skogs- och jordbruksbygd som Nås är det befolkningens förmåga att tillgodogöra sig de resurser naturen erbjuder, som i stort sett bestämmer riktningen av befolkningsutvecklingen.

Den föreliggande undersökningens syfte är att söka klargöra hur förhållandena i ovan berörda avseenden utvecklats inom Nås socken i äldre tid.

Om undersökningens metod.

Vid utförandet av en undersökning av här ifrågavarande typ är givetvis den källkritiska granskningen av det tillgängliga materialet av avgörande betydelse. I samband med en särskild redogörelse för varje använd huvudgrupp av material kommer dess tillförlitlighet att prövas.

---

4) Friberg, Nils. Dalarnas befolkning på 1600-talet. Geografiska Annaler 1953. H. 3-4, s. 147.

Sammanfattningsvis kan sägas, att undersökningens metod ligger i det sätt, varpå materialet sammanställts och utnyttjats för att uppnå syftet med undersökningen.

För att få framställningen så överskådlig som möjligt har materialet i görligaste mån presenterats i tabellform.

Genomgående har vid såväl behandling som redovisning av materialet byn fått utgöra huvudenheten. Undantag från denna regel utgör materialet rörande socknens "finnmarksdel", beroende på de särskilda förhållandena inom detta område. Även här har dock två enskilda byar redovisats för sig.

"Odling - en definition.

Förledet "odling" i uppsatsrubrikens "odlingsutveckling" kan närmast definieras genom en kombination av begreppen "odlad jord" och "nyodling" eller "uppodling". "Odlingsutveckling" avser att framhålla egenskapen av pågående, av "kontinuum", ¹⁰⁰ parallellt med befolkningsutvecklingen.

Befolkningsutveckling.

Material.

Kyrkböcker.⁵⁾

Katekesundervisning i kyrkan och särskilda husförhör (katekesförhör) finns i en del dalasocknar belagda redan på 1620-talet.⁶⁾ I samband med förhören skulle anteckningar föras om de enskilda sockenbornas kristendomskunskaper. På så sätt uppstod behovet att upprätta den sorts befolkningslängder, som går under namnet husförhörlängder.⁷⁾ Den äldsta husförhörlängden från Nås, med titeln "Ratio Examinis Catechetici",⁸⁾ torde ha upprättats något av de sista åren av 1670-talet och har använts t.o.m. år 1690. Utom vederbörandes namn och bytillhörighet⁹⁾

5) En grundläggande analys av Dalarnas kyrkböcker som källmaterial för folkmängdsberäkningar ges av Friberg. a.a.s. 179 f.f.

6) Friberg. a.a.s. 188.

7) Friberg. a.a.s. 190.

8) Nås KyA AI:1.

9) Med denna något krångliga term avses här och i fortsättningen angivandet av den by, till vilken vederbörande räknas.

upptar längden anteckningar om färdigheter i olika kristendomsstycken. Sedan längden upprättats har inga andra ändringar införts än den korta anteckningen "död" vid namnet på dem, som sedan föregående husförhör avlidit.

I nästa husförhörslängd, omfattande tiden 1691 - 1792,¹⁰⁾ har varje år inträffade förändringar införts. För avlidna anges dödsåret. Har någon flyttat från en by till en annan, anges detta. Nyttillkomna förhörsmogna ha undan för undan införts. Födelseårsuppgifter saknas även i denna längd.¹¹⁾

Den äldsta bevarade dopboken för Nås, "Index Baptisatorum",¹²⁾ omfattar tiden 1674 - 1742. I sin äldsta del upptar den följande uppgifter: 1. Dopdagen. 2. Faderns namn och bytillhörighet. 3. Barnets förnamn. Under loppet av år 1682 börjar faddrarnas namn och bytillhörighet att antecknas.

Från och med år 1690¹³⁾ införes i dopboken den döptes födelse-datum och fr.o.m. år 1707 införes även moderns namn.

Den äldsta likboken för Nås¹⁴⁾ omfattar tiden 1743 - 1775 och innehåller uppgifter om: 1. Begravningsdag. 2. Den dödes namn och bytillhörighet. 3. Födelseår. 4. Föräldrarnas namn. 5. Året för gifte och makes namn. 6. Tid för sammanlevnad med make (antal år). 7. Antalet barn, fördelade på kön. 8. Dödsdag. 9. Dödsorsak. 10. Antal levnadsår.

Äldst bland vigselböckerna från Nås är den "förteckning över brudfolk 1744 - 1775", som ingår i dopboken nr 2, "Cristningebarnsbok 1743 - 1775".¹⁵⁾

Släktregister över Nås sockens befolkning.

Med utnyttjande av kyrkboksmaterialet fr.o.m. 1600-talets senare del och för äldre tid med användande av olika räkenskapshandlingar - skattelängder, tiondelängder, jordeböcker - och domboksmaterial m.m. har framlidne läroverksadjunkten

10) Nås KyA AI:2.

11) Jfr Friberg, a.a.s. 194 om födelseårsuppgifternas förekomst som kriterium på en husförhörslängds allmänna standard!

12) Nås KyA C:1.

13) Friberg, a.a.s. 179,² not 7, anger felaktigt år 1702.

14) Nås KyA F:1.

15) Nås KyA C:2.

Gabriel Jonsson, bördig från Nås, sammanställt ett släktheregister över Nås sockens befolkning åren 1539 - 1900.¹⁶⁾ Registret har följande rubrikhuvud:

N:o	By	Personnamn	Från N:o	Födelse	Till N:o	Död	Döds- orsak	Anmärkn.
-----	----	------------	-------------	---------	-------------	-----	----------------	----------

Registret är fört familjevis. Familjefadern står först - hans registernummer är infört i kol. 1.- Kol. 2 anger familjefaderns bytillhörighet - byter han sådan anges där även by ^{och} 2, 3 osv.- Kol. 3 upptar i första hand familjefaderns namn, därunder datum (år) för giftermål och så hustruns namn. Härunder följer så barnens namn.- I kol. 4 anges först familjefaderns faders registernummer. För hustrun anges likaså hennes faders registernummer.- I kol. 5 anges vederbörandes födelseår och -dag (eller dopdag) samt för man och hustru födelseplats (by).- Kol. 6 upptar registernummer för barnen (i den mån de bildar egen familj) och hustrun (därest hon blir änka och gifter om sig).- I kol. 7 anges inte bara dödsår och -datum utan även i förekommande fall uppgift om tid för utflyttning ur socknen.- Uppgifterna i kol. 8 är ytterst lakoniska.- Kol. 9, slutligen, ger en del spridda upplysningar, t.ex. om flyttning byarna emellan, om soldattjänst, om innehavda förtroendeposter osv.

Genom registrets uppläggning med de olika hänvisningsnumren är det möjligt att lätt följa befolkningens släktrådar uppåt och neråt i tiden.

I vilken utsträckning är nu släktheregistret tillförlitligt? För att få svar på den frågan har jag företagit en jämförelse mellan å ena sidan registret och å andra sidan de nyss angivna kyrkböckerna. Resultatet har blivit att registret synes vara fullt korrekt fr.o.m. 1680-talet. Under 1670-talet uppträder i registret en del uppgifter, som jag inte kunnat finna verifierade i kyrkböckerna. Sådana uppgifters antal ökar avsevärt under 1660-talet.

¹⁶⁾ Manuskript i Nås Koa

Materialets utnyttjande.

Sedan kyrkboksmaterialet på angivet sätt använts som kontroll på släktregistrets tillförlitlighet har gränsen för registrets användbarhet dragits vid år 1665. Uppgifterna före år 1680 framförs med den reservation, som ligger i det ovan anförda.

Registret har använts för sammanställandet av tabeller över befolkningsutvecklingen i Nås (se sid. 37 f.f.). Redovisningen av befolkningstalen sker för sockendelen byavis, varvid ordningsföljden mellan byarna följer den gamla principen i kamerala akter rörande socknen; solrätt, med början vid den nordostligaste byn. Bybeteckningarna är registrets (dvs kyrkböckernas). Beträffande finnmarksdelen har två byar särskiljts, medan hela den övriga finnmarken sammanslagits - alla enstaka "torp" och gårdar inom detta område har omöjligt kunnat redovisas för sig. Dock är att märka, att finnmarken har många fler bybildningar än de två apostroferade, men dessa två tillhör de största

En fråga av synnerlig vikt rör äldre tiders stora barnadödlighet. Som framgår av tabellen sker befolkningsredovisningen i 5-årsintervall. Skulle nu ett barn, fött t.ex. år 1734 och dött år 1736, anses höja byns befolkningstal år 1735 med en enhet? Eller ett barn, både fött och dött under år 1735? Hade i sistnämnda fall födelse och död inträffat året innan, hade ingen redovisning i tabellen kommit till stånd. Jag har stannat vid att endast redovisa sådana barn, som uppnått minst 5 års ålder. Varje sådant barn gör åtminstone ett nerslag i tabellen.

Arbetsgången vid tabelleringen av registret har varit att följa varje enskild person, från födelse till död och vid passerandet av varje 5-årsintervall notera vederbörandes bytillhörighet. Parentetiskt kan anmärkas att flyttningar mellan sockendel och finnmarksdel varit ytterligt sällsynta och nästan uteslutande försiggått från finnmarken, liksom att finnmarksborna över huvud taget visat en vida större rörlighet (främst angränsande finnmarker emellan) än sockenborna.

Odlingsutveckling.

Jag övergår nu till att försöka teckna bilden av odlingsutvecklingen i Nås socken från 1600-talets mitt.

Material.

1654 års karta.

I Lantmäteristyrelsens arkiv förvaras en karta,¹⁷⁾ som bär beteckningen: "1654 - 56. Landtmätarens Jonas Arffwedsons arbete, efter H. Landshöfd. välborne H. Erich Fleming Befalningsh., angående några Bergsmäns hemman, hwilkas åboer haffwa försedt sig emoot H. K. Mts Kohlordningh och den igenom olaga kiöp öffwerträd, uti sitt kohlekiöpande. Praesenterad i Aprili A^o 1656." Sidorna 99 - 159 i kartan avser Nås och upptar samtliga byar inom sockendelen utom Utankyrka och Gärde. För att visa kartans utseende har jag valt ett blad, som berör en del av Storbyns område (se karta 4!). Som framgår av illustrationen, redovisar kartan varje åkerstycke för sig.

Litterbeteckningar hänvisar till "kartabeskrivningen". I denna behandlas Borg för sig; Hjulbäck och Utby tillsammans; Änge, Bäckeby (senare benämnd Bäckegården), Drevänge, Linda och Haga tillsammans under beteckningen Haga samt Storbyn, Tyna, Heden och Kvarnnäset var för sig. "Kartabeskrivningens" uppställning framgår av följande utdrag, som rör:

"S t o r b y n.

Storbyn är Gårdar 12.

A. Anders Larsson, Markgäll 1 $\frac{3}{4}$ öre, utsäde 3 $\frac{3}{4}$ tr
I Storbyn"

Utom litter, ägarens namn, uppgift om skattens och utsädets storlek, ges alltså upplysning om jordägarens bytillhörighet. Utsädet redovisas med noggrannhet men markgälden endast för dem som hör till ifrågavarande by.

---

¹⁷⁾ LA, signum U 1.

Utom vad här nämnts ger "kartabeskrivningen" notiser om skogstillgång, bete, fiske och kvarnförhållanden.¹⁸⁾

Vid uppgifterna om Kvarnnäset har fogats en reflektion: "Engiarna äro här uppe i Dalarna /ej?/ nogon viss besheed om, ty de hafua dem undertiden upkörda till åker, och under tiden åter igenlagde. Och elliest hafua de sina engiar långt bort i Marken een Myll 6 eller 7." ¹⁹⁾

Tabellering av 1654 års karta.

Med kartans alnmått har först så noggrant som möjligt alla åkerstycken uppmätts, litter för litter, inom var och en av "kartabeskrivningens" huvudgrupper. Det erhållna kvadratalnettalet har förvandlats till den gängse jordmåttsenheten snesland. (360 kvadratalnar = 1 snesland. Se nedan!)

Beträffande Haga-gruppen (Änge, Bäckeby, Drevänge, Linda, Haga) har det varit möjligt att ur den sammanslagna redovisningen i "kartabeskrivningen" med kartans hjälp särskilja respektive byars jord. För Hjulbäck-Utby har så ej kunnat ske - i fråga om jordförhållanden rör det sig här om en enda by.

Efter dessa räkneoperationer och på grundval av dels de uppgifter, som därur framkommit, dels "kartabeskrivningens" uppgifter, har sammanställts tabeller över de upplysningar kartan har att ge om åkerjorden i Nås år 1654. Tabellerna har upprättats byavis (se sid. ....:f:f:.) och följs av ett sammandrag: "Hävdad jord i Nås socken år 1654" (se sid. ....⁴⁶.....).

---

18) (Med normaliserad stavning.)

Borg: Skog och mulbete till nödtorften. Fiske tämmeligit gott.

Hjulbäck och Utby: Skog och mulbete nog. Fiske gott uti Älven. Sågh och mjölkvarn intet på sina egna ägor, utan tillhopa med socknen. Denna by lider stor skada uppå sin åker av Älven.

Haga: Skog, mulbete och fiske till nödtorften.

Storbyn: Skog och mulbete nog. Fiske gott, i Älven.

Tyna: Skog och mulbete nog. Fiske ock gott.

Heden: Skog och mulbete tillfyllest. Fiske uti Älven.

Kvarnnäset: Skog och mulbete nog. Kvarn tillhopa med Storbyn. Fiske gott.

19) LA Ul:124.

Om revning.

Innan vi går vidare i materialredovisningen måste här inskjutas en redogörelse för den speciella metod för uppmätning av jord, som benämnes revning. Redogörelsen har lämnats av Nordenstedt.²⁰⁾ Jag citerar:

"Med revning menades att genom direkta, å marken tagna mått uppmäta varje delägares tegar. Innan detta arbete tog sin början inom en socken, uppmanades jordägarna genom pålysning i kyrkan dels att med pålar utmärka allå sina tegars gränser, dels ock att å varje teg utsätta två revstickor, å vilka antecknats ägarens gårdsnamn samt för- och släktnamn, namnet å den by, till vilken han hörde, samt tegars benämning. Själva revningen utfördes av edsvurna revkarlar, vilka uppmätte de olika tegarnas areal. Delades teger av en gradskillnad, måste varje därav bildad del av densamma mätas för sig. Revkarlen använde sig vid mätningen av en revstång om 6 alnars längd indelad i 10 lika stora delar, benämnda kavlar. På mitten av denna stång var anbragt en käpp, handkappen, som tjänade till handtag och var fastgjord vid stången så, att den kunde fällas i stångens längdriktning. Stångens längd i kvadrat, dvs 36 kvadratalnar, utgör ett bandland. 10 bandland bilda ett snesland. Vid uppmätning av en linje med en sådan stång lades stången på marken i linjen med sin bakre ände vid linjens ena ändpunkt. Därefter fattade revkarlen med högra handen i handkappen, förde denna något framåt och tryckte stångens framände stadigt mot marken. Därefter lyftes stångens bakre ände uppåt under det stången vreds på den främre änden. Då stången var till hälften omvriden, sattes högra foten mot densamma, och stången vreds ytterligare under det den fälldes framåt i linjens riktning. Samma manöver upprepades sedan, till dess man gått hela linjen utefter." - I fortsättningen redogöres för hur revkarlen, med användandet av enkla geometriska kunskaper, förmådde uppmäta även invecklade ägofigurer.

Nordenstedt anför även²¹⁾ hur anställda provmätningar visat revningens förbluffande exakthet.

²⁰⁾ Nordenstedt. a.a.s. 172.- Bygger i stor utsträckning på en av J. Göransson författad uppsats om sättet att reva jord i Dalarna, tryckt i "Läsning för folket", 8:e årg. 1842.

²¹⁾ a.a.s. 173.

De i skildringen omnämnda revstickorna spelade en viktig roll. På dem antecknade revkarlen sitt namn och tegens areal och gradvärde. Den ena av stickorna skulle överlämnas till "revskrivaren", den andra fick tegens ägare omhänderta. "Revskrivaren" upprättade revboken, i vilken under varje jordägares namn infördes de uppgifter, som fanns antecknade på revstickorna. När revboken var färdigskriven fick jordägaren, med hjälp av den uppsättning revstickor han omhändertagit, kontrollera att revbokens uppgifter var korrekta. - Med ledning av gradvärden och arealmått uträknades varje jordägares innehav av "reducerad jord" - ur fiskalisk synpunkt var det denna framräknade areal, som hade betydelse, inte den faktiska arealen i terrängen.

Revningar företogs tid efter annan för att socknemännen emellan fördela de socknen åsatta utskylderna.²²⁾ Den revning i Nås, som vi först skall fästa blicken vid, hade ett annat syfte.

1672_års_ "revbok".

När dalallmogen år 1621 fick befrielse från vidare utskrivningar mot att åta sig svara för ett ständigt knektehåll om 1400 man, ålades varje socken utgöra det antal knektar, som svarade mot dess mantal, dvs antal besuttenheter.²³⁾ Socknarna indelades i rotar, som var och en skulle svara för en knekt. Genom att roteringen skedde efter besuttenheter, oberoende av dessas storlek, drabbade bördan av knektehållet mycket ojämnt Dalarnas olika trakter. Tyngst drabbades Övre Dalarna, där besuttenheterna var mycket små. För åstadkommande av en rättvisare rotering beslöts, att en allmän jordrevning skulle företas.²⁴⁾ Verkställandet härav började vid slutet av 1660-talet.

Det är i detta sammanhang man får se det sammandrag ur en revbok för Nås, som finns bevarad i Krigsarkivet,²⁵⁾ under titeln: "Reefningslängd Kopparbergs höfdingedöme Wäster-Dalarna Nåås Sockens Jordereefningslängd, Oprefwat efter Hans Nåde Lands-

22) a.a.s. 171.

23) Pihlström, A. Kungl. Dalregementets historia. II. Stockholm 1904, s. 6.f.

24) Pihlström. a.a.s. 13.f.

25) Kra. Indelningsverk och jordeböcker: Dalregementet. 1686. Jordebok med register. Pag. 1191 - 1200.

höfdingens Högwälborne H^I Gustaf Duwall förordning daterad d.
22 Marty A^o 1670 och lyctades 1672."

I sammandraget har resp. bondes jord summerats och redovisas i klump, först som "God och svag jord", därefter som "Summa på bondens jord" - de två kolumnernas uppgifter blir givetvis identiska. "Graderingen" redovisas i kolumnen "Avkortning efter revkarlarnas och nämndenännens omprövande" och den "reducerade" jorden i kolumnen "Behållet jordetal till soldaternas underhåll".

Tabellering av 1672 års "revbok".

De uppgifter, som revbokssammandraget av år 1672 ger, har sammanställts i en tabell: Hävdad jord i Nås socken år 1672 (se sid. ....⁴⁷...). Under rubriken "Antal gårdar" i tabellen redovisas en sammanräkning av sammandragets antal bönder i resp. by. Arealcolumnen ger en sammanräkning av den jord, som alla bönder i resp. by tillsammans innehar, sammandragets "Summa på bondens jord".

1737 års revbok.

Revningen, som ligger till grund för den revbok jag här benämnt "1737 års revbok"²⁶⁾ påbörjades beträffande sockendelen den 18 oktober 1736²⁷⁾ och förrättningen avslutades i december samma år.²⁸⁾ För finnmarksdelen påbörjades revningen den 16 maj 1737²⁹⁾ och förrättningen avslutades den 21 juli samma år.³⁰⁾

Liksom alla fullständiga revböcker är 1737 års uppställd i kolumner:

- Kol. 1 upptar byns namn - detta anges endast vid den första bondens namn i varje by.
- Kol. 2 anger i löpande följd ordningsnumret för vart och ett av bondens åkerstycken.

26) ULA. Kopparbergs länsstyrelses arkiv, Landskontoret. G.III. c. 5. Refbok för Nås socken 1736 - 1737.

27) Revboken. Pag. (I:)1.

28) D:o. Pag. (I:) 397.

29) D:o. Pag. (II:)1.

30) D:o. Pag. (II:) 148.

- Kol. 3 anger först vederbörande bondes ordningsnummer inom byn (med avseende på hur han införts i revboken), därunder hans namn och därunder i tur och ordning hans olika åkerstycken, betecknade med sina resp. namn.
- Kol. 4 bär rubriken "stycktalet". Härmed avses förmodligen, att siffran i denna kolumn skall ange det antal åkerstycken, som på vederbörande ställe namnges i kol. 3. Genom hela revboken upptar kol. 4 sålunda den ständigt återupprepa- de siffran 1.
- Kol. 5 anger under rubriken "oreducerad jord" resp. åkerstyckes areal i tjugland, snesland och bandland. Här redovisas m.a.o. resultatet av revkarlens arbete med revstången.
- Kol. 6 bär rubriken "Wärdie". I denna kolumn finns vederbörande åkerstyckes gradvärde infört.
- Kol. 7 slutligen, upptar varje åkerstyckes tal i "reducerad jord".

Även ängs- (slog-) marken redovisas i denna liksom i följande revböcker: "Äng- eller Hårdwalls Sloga" för sig och "Myrsloge" för sig. Här används emellertid inte måtten bandland - snesland - tjugland utan enheterna kamma - börda - lass. (6 kämmor = 1 börda, 4 bördor = 1 lass.) Tvivelutan grundar sig revbokens uppgifter vad beträffar slogarna inte på någon utförd mätning utan på en uppskattning, om vars grunder vi ingenting vet. - Jfr slutet av härnedsn citerade stycke!

Av stort intresse är den redogörelse för sitt verk, som "revskrivaren"³¹⁾, Sam. Elwius, lämnat:

"Till at wid detta föreskrefne reffnings wärk winna al möjelig Kortheet, och alt som kunnat prolixieust anses förbigå, är med de nye opptagor och rödningar, för dem, enligt Instructionen, ingen skatt, hwarken till Cronan eller Knektar bör utgå, så till förståendes, at all 1/10 Jord efter wärdiet, är den, som allenast burit een eller Twenne års wäxter, men 1/15 Jord hafwer ännu ingen Sädeswäxt uppå warit; utan dels sådan jord som stubbarne med det mera stå qwarre uppå, hwar af een del och är oinstängd een del åter något mera rögder och ingierdat dock här tills ofruktbar. Kommer alt derföre desse twenne wär-

31) Jfr Nordenstedt. a.a.s. 1731

Kämmoland
dier 1/10 och 1/15 Jord, ingen reduction, mindre uträkning till skatt at undergå. Och hwad slogen widträffar, så är den redan reducerad, swarandes (af) Ängesslottren, et Kärrland emot ett Bandland, och af Kierr- eller myrslogen een Kiämma emot 1/2 Ban(d)land.-³²⁾

Tabellering av 1737 års revbok.

På samma sätt som uppgifterna i 1672 års "revbok" (se sid. ...¹¹....) har 1737 års revboksuppgifter sammanställts i en tabell; Hävdad jord i Nås socken år 1737 (se sid. ...⁴⁸...^f...). Tabellens uppgifter om antalet åkerstycken har erhållits genom en enkel summering. - Åkerjordsarealen avser givetvis oreducerat mått. - De åkerstycken, som åsatts graderna 1/10 och 1/15 har särskiljts och redovisas, med hänvisning till det nyss anförda, som nyodlingar. - Procenttalet för nyodlad åkerjord i förhållande till den totala åkerarealen inom varje by har uträknats. - Under rubriken "Gammal jord" redovisas byarnas totala åkerjordsarealer minus nyodlingarna. - I redovisningen för slogen anföres under rubriken "enheter" en sammanräkning byavis av det antal ställen, där enligt revboken de olika gårdarna har sina slogar - "enheter" för slogen motsvarar "antal åkerstycken" för åkerjorden.

1778 års revbok.

Den upplaga av 1778 års revbok, som förvaras i Nås kommunalarkiv,³³⁾ utgör en samtida avskrift, och saknar de övliga underskrifterna.³⁴⁾ Att döma av dess ingress påbörjades revningen den 20 oktober 1778.

Kolumnuppställningen överensstämmer i stort sett med den i 1737 års revbok (se sid. ...¹¹...^f...). Kolumnrubriken "oreducerad jord" år 1737 har år 1778 utbytts mot "Jordetalet efter refstång". - En särskild kolumn "Summa Reducerad Jord" har år 1778 tillkommit. - En annan nyhet är att år 1778 varje jordägares bomärke finns infört - givetvis härrörande sig från att revstickorna

³²⁾ Revboken. Pag. (I:) 396.f.

³³⁾ Nås KoA S:2. 1778 Års Refbok öfver Nås Socken.

³⁴⁾ Jfr Nordenstedt. a.a.s. 173!

utmärkts på detta sätt. - Gradvärderna löper från 1/2 för den sämsta åkerjorden till 5 för den bästa. Ängeslogen åsätts genomgående gradvärdet 1/2 och myrslogen gradvärdet 1/4.

I jämförelse med 1737 års revbok har 1778 års två nackdelar: Nyodlingar utmärks inte och socknens finnmarksdel behandlas inte.

De uppgifter revboken lämnar har sammanställts i tabellen: Hävdad jord i Nås socken år 1778 (se sid. ...⁵⁰.....).

1794_års_revbok.

Denna revbok, som i original förvaras i Nås kommunalarkiv,³⁵⁾ har samma uppställning som 1778 års. Finnmarksdelen behandlas inte heller här. Redovisning för bokens innehåll lämnas i tabellen: Hävdad jord i Nås socken år 1794 (se sid. ...⁵¹.....).

Revningen påbörjades den 13 oktober 1794. För socknen skulle denna revning få stor betydelse enär den kom att spela en huvudroll, när delningsgrunden vid storskiftet uppgjordes.³⁶⁾ Slutorden i akten förtjänar att anföras in extenso:

"Sedan Högvälborne Herr Landshöfdingen samt Ståthållaren och Commendeuren af Kongl. Majts Nordstjerne Orden Johan af Nordin, genom höggunstigt Utslag under d: 19 Octob: 1793 tillåtit Nås Sockn at efter uråldrig plägsed och en från denna landsorten öskiljagtig nödvändighet få hålla Jemknings Ref, för att under skatt kunna bringa de ständigt gående uppodlingar den gamla Skatte Jorden till hjelp uti alla de deklar hvarmed den samma så väl till Kongl. Maj^t och Kronan som det allmänna och hvad till Rote eller Soldate afgifter höra kan, belastad är; Så hafva Wi undertecknade som dertill kallade blifvit på det sättet dertill bidragit at Wi Åkerjorden medelst den här å orten brukeliga mätestången af 6 alⁿ Längd efter det Svenska fotmättet Stångfält samt med Dess kvadrerande jordens Areala belopp till Sneel^d och Bandl^d Reduceradt, belöpande på hvarje af de förra 360 och de sednare 36 Qvadrade alnar och sedan hvarje

³⁵⁾ Nås KoA S:3. (Utan titel.)

³⁶⁾ Nordenstedt. a.a.s. 171.

belopp efter Jordens beskaffenhet till grund och läge genom de uti särskildte columnen införde värderings ciffror från sämre till bättre jord graderat; äfven som med andre Hemmanen tilltydande lägenheter af Fåbode tågter, myr, och Kärr slotter, samt Lind, ången och Inslogor förfarit är, dock med den skillnad, at dessas Areala innehåll icke med stångfällning utan genom den Locale kännedomen utrönt är, hvarjemte altsamman uti föregående Ref Bok, och derunder de af Höga Landshöfdinge Embetet orten gifne Instructioner till förra jämnknings Refvarne för ögna märke varit, hvarefter den nya Roteringen och Soldate jämnknigen hållen är, riktigt och utan all förändring efter förrättningsens första bestämmelse, infört och upptecknad - Detta varder med våra namn och underskrifter styrkt och bekräftadt - Nås Soknstuga den 6te Aprill 1795." - Underskrivet av Nils Fröman, som ledde denna revning, fyra graderingsmän och sju "revningsmän", (dvs revkarlar).

Domböcker.

En grupp arkivmaterial, som är av utomordentlig betydelse vid snart sagt alla undersökningar rörande äldre tidens förhållanden, är domböcker, dvs protokollen från de lokala tingen. Det ligger i sakens natur att giltigheten av domböckernas utsagor endast i rena undantagsfall kan ställas i tvivelsmål.

Tingsprotokollen fördes i två exemplar, dels originalutskriften, avsedd för domsagans kansli, dels en renskrift (utskrift) därav, som kontinuerligt inlevererades till högre instans. Den sistnämnda serien går under benämningen "reviderade domböcker" och förvaras i Riksarkivet. Serien av de reviderade domböckerna från tingen i Nås³⁷⁾ har genomgått. Tyvärr uppvisar den stora luckor. De bevarade domböckerna från den tidsperiod denna uppsats avser, förskriver sig från följande år:

1546-51; 1559; 1592-99; 1602-16; 1618-19; 1627-29; 1632; 1634; 1637-38; 1640-42; 1646-54; 1657-63; 1665; 1669-70; 1672-80; 1683; 1685-1716; 1718-34; 1736-71; 1773-95.

Hänvisning till domboksutgifter kommer här nedan att ske med angivande av förkortningen Db jämte vederbörande årtal. (De ordinarie tingen ägde rum en gång om året.)

---

37) RA. Domböcker. Kopparbergs län.

Om rättsliga förhållanden beträffande nyodling.

nyodling
I sin uppsats Bygdelag och byalag, ingående i Gruddboken,³⁸⁾ har John Granlund påpekat,³⁹⁾ hur de rättsliga sedvaneregler, som följdes vid den enskildes besittningstagande och utnyttjande av bygdelagets egendom, ibland överensstämmer med allmänna lagens föreskrifter om intaga å oskiftad mark, ibland utbildade vid sidan av dem. Han anför en tings sak från 1714, där det klagas över nya instängslor och intagors anläggande på allmänna lötesmarken. Det rörde sig om trettiotre ärenden beträffande nyodlingar, upptagna åren 1694 - 1713, dels av enskilda, dels - och vanligen - av nyodlare i lag. Häradsrättens fastställelse på rätten till intagorna ansågs ej nödvändig. Granlunds slutsats av det förhållandet, att så ytterst få mål angående nyintagor tingsfördes blir, att "frågor av denna art betraktades som en bygdelagets och dess grannalags egen angelägenhet, vilken fördes till högre instans endast när någon fördelades eller "occupationen" tog ett oroväckande omfång".

bygdelag
Enligt O. Veirulf⁴⁰⁾ betraktades före storskiftet skogsmarkerna som socknens gemensamma egendom, där hävden av gammalt reglerades dels genom myndigheternas lagar och förordningar, dels genom överenskommelser socknemännen emellan. "Enligt 1600-talets skogsordningar skulle landshövdingen lämna medgivande till bebyggelse och uppodlingar på sockenallmanningen, men i Övra Dalarna kom en annan rättsregel att följas, i det att häradsrätten lämnade tillstånd till uppodling och bebyggande av utmarker. Dock skulle i varje särskilt fall laga syn hållas och berättelse däröver inlämnas till rätten för stadfästelse."

Mot bakgrunden av de härmed antydda förhållandena är det man får betrakta domboksmaterialets betydelse för föreliggande undersökning.

---

38) Gruddbo på Sollerön. Stockholm 1938.

39) a.a.s. 149.f.

40) Veirulf, O. Fäbodars. I: Venjans församling 350 år. Falun 1957. s. 348.

Granskning av tabellerna.

1654.

De uppgifter, som 1654 års karta lämnar, ger oss ett ganska gott grepp om åkerjordens omfattning i Nås vid denna tid (se karta 3, sid. 54), liksom om ägoblandningsförhållanden m.m. (se karta 4, sid. 55).

Borg.

På grundval av de byavis tabellerade uppgifterna finner man, att i Borg innehar utombys ägare (med utombys förstås alla, som inte i kartmaterialet hänförs till den by, varom fråga är, här Borg) ca 9% av byns åkerareal; 5 Storbybönder innehar tillsammans 3,4%; 2 från Utankyrka 2,6% och en från Utby 1%.

De två gårdsenheterna ytterst i NO (karta 3) bär vardera påskriften "Torp". Varderas jord är markerad som ett sammanhängande stycke, ingärdat, och bär påskriften "nyoptagen åker", den ena dessutom "Borg jord". Den ena är åsatt litt.I, den andra litt.P. För säkerhets skull har ägarens namn utsatts på kartbladet, vilket överensstämmer med "kartabeskrivningen". Som framgår av tabellen Borg 1654 är både litt.I och litt.P välbesuttna bönder i byn.

De två övriga gårdarna längst i norr tillhör samma ägare, med litt.K. Den övre ligger i två skiften, den undre i ett. Som framgår av tabell Borg 1654 innehar litt.K den största jord-egendomen i byn.

1654 finner vi således byn Borg väl samlad (endast 9% utombys jordägare) och stadd i expansion norrut. Skulle det vara för djärvt att av det ovan anförda dra slutsatsen, att nyodlingarna främst drevs av de mera välbärgade? En notis från Db: 1692 kan i detta sammanhang anföras: Göran Samuelsson i Borg begär av rätten, att hans föräldrars "booplats och lägenhet" som sal. kyrkoherden Göran Göransson Asperus (Georgius Georgii Asperus, kyrkoherde i Nås, död 1657⁴¹) "af öckne marken "upptagit" på

41) Enl. Västerås stifts herdaminnen, cit. efter Forsslund. a.a.s. 49.

Heeden ofwan om Borgs Byar" skulle skattläggas.⁴²⁾ - Jfr även nedan beträffande Änge 1654!

Hjulbäck och Utby.

Utombys ägare innehar ca 13% av byarnas jord, därav 2 fr. Utankyrka 9% och en fr. Storbyn 3%.

Som tidigare framhållits, är ägosammanblandningen här sådan, att ett särskiljande av de två enheterna, Hjulbäck och Utby, icke låter sig göra. En högst naturlig förklaring till byanamnet Utby torde vara: "utanför" (= nedanför, i relation till älvströmmen) byn, dvs Hjulbäck. Jfr Utankyrka by i Nås, belägen "nedanför" kyrkan! Utby försvinner så småningom (se tab. Befolkningsutvecklingen, år 1840, sid. 40) - den uppgår i Hjulbäcks by.

Den störste jordägaren i byarna har litt A. Hans namn är Lars Persson i Utby och han innehade länsmanssysslan i Nås åren 1612-1646 (Db). Som framgår av karta 3 ligger byarnas åkerjord, liksom gårdarna, intill vattnet, den s.k. Hjulbäcksviken. Undantag härifrån utgör en ägofigur, som sträcker sig mot NV. I sin bortre del består denna ägofigur av stora, rektangulära åkerstycken, fördelade på ett fåtal litter. Ägofigurens närmast Hjulbäcksviken belägna del uppvisar en mera "normal" indelning i åkerstycken, undantagandes ett större block, som omsluter den markerade gårdsplatsen. Detta block tillhör litt A, som också innehar det största (och bortersta) av de nyssnämnda stora åkerstyckena el. blocken.

Av kartans ovan angivna uppgifter vill jag utläsa, att den nämnda ägofiguren i NV utgör ett nyodlingsområde, inom vilket den drivande kraften varit storbonden och länsmannen, som i byarna innehar litt. A. Kanhända är det också han, som brutit sig ur byn och uppfört gården i ägofigurens nedre parti? Att han i all sin tid går under beteckningen Lars Persson i Utby har i det sammanhanget ju ingen betydelse. - I förbigående kan nämnas att Utby som gårdsnamn (personbetecknande) än i dag friskt lever i socknen.

⁴²⁾ Fasta på området begärdes av Herr Jöran vid tinget 1653. (Db:1653) Han visade då hur han inköpt olika områden, främst "af dem i Borgh boendes ähre".

Änge.

Byn omfattar 1654 endast två hemman, vardera med endast 5 åkerstycken och bägge till arealen tämligen likvärdiga. Hemmanet litt. Y uppvisar två gårdar. Litt. X tillhör enl. kartans uppgift kyrkoherden herr Sven. Den som därmed åsyftas är Svenco Endori Isogaeus, kyrkoherde i Nås och död år 1644. Hans hustru Sigrid "efterleefde länge på eget hemman, kalladt Ängel" enligt Herdaminnena.⁴³⁾

Hemmanet (se karta 3, tredje gårdsmarkeringen nedifrån på västra sidan av älven!) finns i Riksregistraturet⁴⁴⁾ omnämnt i ett öppet brev för kyrkoherden i Nås, herr Sven, att njuta frihet på det hemmanet Enge benämnt. Han hade låtit föredraga den svaga lägenhet, som fanns till prästebordet, och att han led på sina ägor stor skada av älvens överflödande. Vid tinget i Nås fick han den 18 januari 1638 fasta på hemmanet, som han löste av Lars Björnsson för 150 Dr Kmt, av Brita Björnsdotter hennes del för 75 Dr Kmt samt av Engelbrekt i Utankyrka hans del för 118 Dr. "Item skall han föda och sytha Ingeborg Björnsdotter till dödedagh för hennes deel i Enge-." (Db:1638)

Bäckeby.

Även Bäckeby ägor ligger i ett fåtal block. Utombys äger ca 25% av jorden, därav en Järnabo 12% och en Storby-bonde 10%. Åkrarna ligger väl anslutna till älvstranden.

Drevänge.

Ca 11% av Drevänges jord innehas av en ägare fr. Bäckeby. F.ö. ligger jorden även här i ett fåtal sammanhängande block. Ett åkerstycke väster om gården kan kanhända tolkas som nyodling?

Linda.

Så snart gränsen mellan Drevänge och Linda överskridits, uppträder återigen den långt drivna ägosplittring, som utmärkte

---

43) Jfr föregående not.

44) 31.3.1638.

större delen av Borg och Hjulbäck-Utby. Som framgår av tabellen Linda 1654 har utombys ägare en stor andel i Lindas jord - nära 38%. Därav innehar en fr. Bäckeby 14%, 4 fr. Storbyn 13% och 2 fr. Haga 5%. Linda ligger inklämd mellan älven och Hagaån ("Hag-vössla") och att några nyodlingar skulle företagits utanför detta område, framgår inte av kartan.

Haga.

Utombys jordägare innehar 27% av Haga jord, därav 9 fr. Storbyn 24%. Den oregelbundna ägofiguren NV om byn kan kanske tolkas som en förhållandevis sen uppodling, i varje fall tyder den relativt ringa uppdelningen av jorden i figuren därpå - den delas mellan 5 litter. Ojämförligt största andelen innehas av litt. K, Esbjörn Larsson i Storbyn. I Storbyn innehar han litt. H. Som framgår av tabell Storbyn 1654 är han den störste jordägaren i byn. Han var även nämndeman åren 1640-63 (Db) och bör väl räknas till det ledande skiktet i sitt samhälle.

Storbyn.

Det är svårt att tänka sig en by mer uppodlad inom sitt område än Storbyn. De olika ägofigurerna, som framgår av karta 3, är helt betingade av vattendrag (bl.a. Brobäcken, som avskiljer de tre sydligaste gårdarna i byn, den byklase, som i äldre tid går under benämningen Bro). Ägosplittringen är, som framgår av tabell Storbyn 1654, mycket stor (jfr karta 4, sid. 55) men endast drygt 7% av byns jord innehas av utombys ägare. Därav har en fr. Floda socken 5%. Några nyodlingar kan inte framläsas ur kartmaterialet. Norr- och söderut stängde Tyna resp. Haga byar vägen, och att "gå västerut", från älven, fann man tydligen ännu icke tiden mogen.

Tyna.

Ca 28% av Tynas jord hör under utombys ägare, därav 4 fr. Storbyn 13% och en fr. Haga 7%. Att av kartmaterialet dra någon slutsats rörande uppodlingen är inte möjligt. Kanhända skulle den relativt mindre långt gångna sönderstyckningen av åkerblocken omkring de två norra gårdarna kunna tydas så, att dessa gårdar utgör utflyttningar ur den södra byklasen.

Heden.

Hedens jord ligger, som framgår av karta 3, i två stora block. Jorden är delad i 13 stycken, varav 6 ägs av utombys. Det gör sammanlagt 15%, varav större delen, ca 12% ägs av en Järna-bo. Som ägare till Litt. A, Heda Gård, står antecknad Halvard Knutsson, som återfinnes som nämndeman åren 1637-60 (Db). Samma sysla innehades av fadern, Knut Halvardsson på Heden, åtminstone åren 1613 och 1634 (Db). Det torde här vara fråga om en rätt sent anlagd ensam gård. (Som jag längre fram skall påvisa uppträder inte Heden i räkenskaperna förrän 1577. Det rör sig då om en Halvard Ersson - rimligtvis fader till Knut Halvardsson.)

Kvarnnäset.

Kvarnnäsets jord ligger i ett enda stycke. Ingen markgäld finns antecknad. Detta tyder på, att det här rör sig om ett ganska nyligen anlagt "torp".

Resumé över granskningen av 1654 års material.

Med det nyss genomgångna stycket anser jag mig ha gett en bild av förhållandena i Nås beträffande den odlade jorden. Vi har funnit att byarna är från varandra klart avgränsade, att de stora byarna (Borg, Hjulbäck-Utby, Storbyn) är väl konsoliderade i fråga om jordägandet (med endast resp. 9, 13 och 7 % utombys jordägare) samt att en tydligt skönjbar odlingsverksamhet pågår. Drivande krafter i denna verksamhet är det ledande skiktet bland bönderna.

Några sporadiska arkivakter.

Innan vi går vidare skall vi ett ögonblick dröja vid ett par speciella arkivakter, som har intresse i detta sammanhang. En förteckning över fäbodas och vissa andra lägenheter i Nås finns intagen i jordeboken för år 1664.⁴⁵⁾ Listan omfattar enligt

⁴⁵⁾ KA. 1664 års jordebok, Kopparbergs län, fol. 700-701.- Om bakgrunden till denna art av förteckningar, se Veirulf. a.a.s. 335. Om tillförlitligheten i deras uppgifter, se dels a.a.s. 339 f., dels John Granlund i uppsatsen Fäbodlag i Grudbo på Sollerön, s. 112 f.f.

ingressen även "oskattlagde upbyggien hvilka tilförende uthi Kronones Jordebok ey införde ähro". Följande anges under rubriken Nybyggien:

- "Borgh": Mats Pederesson byggt av Peder Olssons hemman.
Samuel Jöransson⁴⁶⁾ byggt av Olov Olovssons hemman.
"Åsalen": Anders Esbjörsson byggt av socknens allmanning.
"Julbeck": Johan Olsson byggt också på socknens allmanning.

Lantmätaren O.H. Schalroth har avfattat två kartor berörande Nås från tiden 1674-75.⁴⁷⁾ - Där markeras vid Orsalheden "Örsale-torpet" och Näsby "Nästorpet". Längst i norr, på västra sidan älven, ungefär motsvarande nuvarande Borgheden, har han två torpbeteckningar och den lakoniska benämningen "Torpa".

Ann. om jordtabellerna 1672, 1737, 1778 och 1794.

För att rätt förstå innebörden i rubr. jordtabeller måste man hålla i minnet, att den jord som där redovisas, hänföres till ägarens hemby, oavsett om jorden ligger inom annan bys område. Jag har nyss - under rubriken 1654 - för de olika byarna redovisat procenttal utombys jordägare. Som man kunnat vänta stiger detta procenttal med tiden - beträffande de "gamla" byarna dock inte i alltför hög grad. Så har "Borg-byarna" 1794 ca 16% utombys jordägare (9% 1654), Hjulbäck-Utby 1794 ca 20% (13% 1654) och Tyna 1794 ca 25% (29% 1654).

1672 - 1670.

Första årtalet i rubriken hänvisar till tabellen över jorden år 1672 (sid. 47), andra årtalet till tabellen över befolkningsutvecklingen (sid. 37). Här liksom främdeles vid tabellgranskningen har jag använt mig av den "befolkningskolumn", som ligger närmast "jordtabellens" år.

Beträffande byarna finner vi jordtab:s Borg motsvaras av befolkningsstab:s Borg och Borgheden. Med Borgheden avses än så

---

46) I 1666 års jordebok återfinnes mycket riktigt (se ovan under rubriken Resumé...) densamme som länsman.

47) LA. U¹¹ och U¹².

länge området "på heden norr om Borg", som vi tidigare stött på. Framdeles blir området avgränsat som egen by. Det ligger i det tidigt framträdande nyodlingsområdet, som påvisats under rubr. 1654.

Materialet rörande Utankyrka och Gärde saknades i 1654 års karta. Vi finner dem här som relativt stabila små byar.

I beftab. uppträder här Sveden för första gången, men återfinns inte i jordtab. 1654 fann vi Hjulbäcks "odlingsriktning" sträcka sig mot NV. I Db 1675 återfinnes följande: "Oluff Christoffersson i Juhlbäck androgh för rätten huruledes han haffwer uthsedt sig en orth Sweden benembdh, dyt han gierna uthur gamble Bohlbyen flyttia Åstundar och den bebyggia, begierandes derföre att få rättens tillstånd der till. Resol: Emedan Nembden medh syhnmännen Mats Matson i Haga, Jöran Hemmingson uthan Kyrkia och Joen Larsson i Juhlbäck, betygade hans begieran ingen kunna wara till förfång, dy efterläts honom på ofwan ^{te} plats sigh att nederbyggia." Det torde i detta fall röra sig om en rättslig bekräftelse på ett redan förevarande faktum.

Orsala, som vi 1664 träffade som nyanlagt torp, har nu 2 gårdar och av beftab. att döma finns där goda utvecklingsmöjligheter.- 1674 vill en kvinna från Borg upprätta ett fäboställe vid Orsala, åberopandes sig på, att hon äger en sloga där och att hennes far där haft fäboställe. Nämnden förbjöd henne, sägandes det vara förnär dem, som därhos hava byggt. (Db 1674) Det torde vara berättigat att anta, att byn Orsala utgått ur ett fäbodställe.

Vid tinget 1688 nedsynades Thomas Michelsson i Storbyn på Orsalsheden, "wyd Anders Essbiörssons Torp". (Db 1688) Av en notis från samma ting framgår, att Olov Olsson i Orsala har sålt sin del i Storbyåkren till Olof Larsson i Storbyn. Härmed anges ett ganska naturligt förfaringsätt: När nybyggaren nått därhän att han kunde bärga sig på det nya stället, avyttrade han sina ägor i ursprungsbyn. Att utflyttningsbyarna ännu inte vid storskiftet hade avyttrat all jord i ursprungsbyarna, framgår av karta 3. Detta innebär även ett memento vid läsandet av jordtabellerna - se ovan under rubr. Anmärkningar!

Byarna Änge-Linda är, som framgår av beftab., vad jag skulle vilja beteckna som "stabila" byar, med en jämn befolkningsutveckling. (Jfr även jordtab. 1672 med jordtab. 1654!) I Haga by lägger den väldige jordförvärvaren, länsmannen Mats Matssons, verksamhet just vid denna tid grunden till den kommande utvecklingen.

Jordtab:s Malmsta förekommer inte i beftab. vid denna tid.

Inadvertensen förklaras endast delvis med hänvisning till stycket ovan under rubr. Anmärkningar. Första gången Malmsta nämnes i domboken är 1680: "Olof Halfwardsson på Heeden prä-
) senterade ett attestatum af d. 30 sept. 1679" underskrivet av
H. Högström länsmannen och två ~~pre~~ män, "hwilka honom tillsyht en byggnings-
plats be^d Malmstadh med alle grannars och rågrannars samtycke, begärandes därpå Rättens Confirmation. Och efter syhndet är med alles jaakordh och bewilning schiedt: dy kändes Oloff uthan någons wydare klander efter detta be^{te} Plats att niuta och besittia för sigh och dhe syna".- Samma år beviljades det-samma för Olof Olsson i Storbyn.

Kvarnäsbonden skulle rätt snart finna sin boplats vid älvkanten oförmånlig. 1687 fick han utsynat "en byggningslägenhet in uthi hägnaden Wäster om Åckeren". (Db)

Inom socknens finnmarksdel (Östra och Västra kronoallmänningen å karta 2, sid. 53) fanns vid denna tid 7 besuttna finnar och en sammanlagd befolkning av 36 personer.

Faktorn S.

Man kan inför den befolkningsökning som beftab. pekar mot ställa frågan: Hur stor roll för försörjningen spelade åker-
*Jas om be-
skänkan
till med!* jorden? Därpå lär inget svar kunna lämnas - vi får nöja oss med en delfråga: Hur stor areal åkerjord står vid tiden för de olika revböckerna till förfogande för att bidra till försörjningen av varje individ. Det är detta jag benämner faktorn S - kort uttryckt: snesland per individ.

Av tabellerna finner man lätt, att S för sockendelen 1670 var 27, för finnmarksdelen 12. (Att svedjebruket är ansvarigt för den låga siffran på finnmarken behöver väl knappast påpekas.) Inom sockendelen förekommer inga uppseendeväckande avvikelser

från medeltalet: Haga har S = 65 (länsmannens ovan anmärkta jordförvärv) och Gärde S = 19. De stora byarna visar tämlig konstans: Borgbyarna 29; Sveden, Hjulbäck och Utby 22; Storbyn 23. Sammanfattningsvis kan sägas, att omkring 1670 erfordrades cirka 25 snesland åkerjord i sockendelen av Nås för att förse en människa med nödiga livsmedel.

1737 - 1735.

Expansionen av området norr om ursprungliga Borgs by har fortsatt och avspeglar sig i beftab. genom de redan färdigbildade byarna (fr. norr räknat) Borgheden, Överborg, Mellanborg och Nederborg. I jordtab. skiljs fortfarande bara mellan Borgheden och Borgbyn. Jordtab:s kolumn: nyodlingar, areal %, visar att Borg-byarna har en särdeles inneboende styrka i detta avseende.

I Borgbyarna utsynades enl. Db en byggningsplats år 1705, 4 st. år 1714 och en år 1725. Det rör sig i samtliga fall om Borg-bor som "drar norröver".

Svedens by har växt kraftigt - men inga utsyningar av byggnadsplatser spåras i Db-materialet.

Helt nya är byarna Kvarnholn och Utanhed. 1714: "Bewilliades att Jacob Larsson i Utby uppå Qwarnholn uthan för Utby ägorne, mellan Sommar och winterwägen som löper till Uthanheed, dhen der slutas dheräst både wägarne uthmed forssen tillsammans komma, få inrymma en lyten byggningsplats". (Db) - 1704: Lars Olsson i Linda styrkte med köpebrev att han var ägare till 120 snesland åker och tillydande äng utmed älven vid Utanhed. Länsman och en nämndeman hade besiktigat jorden, "hwilken dhe seya wara een ödelagd byggningsplats, hwar af Cronan en rund tid ingen nytta haft". Då sade de säkerligen en lögn, ty detta är första gången Utanhed blir "by". Linda-bonden fick slå sig ner här.

Starvikens förekomst i jordtab. redan vid denna tid har jag förgäves sökt en förklaring på. Här låg då, såvitt jag vet, endast några röjningsland, till vilka äganderätten var föremål för tvist mellan två Änge-bor vid tinget 1739 (Db). Starviken är ursprungligen Bysjöns norra del. Namnet övergick på den lilla bybildning som omkr. 1740 kom till stånd vid vikens västra strand. Den lilla byn uppgick småningom i Närsjö by.

I beftab. förekommer ovanför Storbyn bynamnet Skansbacken, där tab. redovisar invånare i stigande antal fr.o.m. 1680. Fram till omkr. 1710 skulle beteckningen egentligen vara Backen el. "Backa". Det är här frågan om området rätt västerut från Storbyn, bergshöjden Järknippans sluttningar. Den första utflyttningen ur Storbyn och hit företogs någon gång omkring 1680. Erik Eriksson i Storbyn återfinns i Db 1683 som Erik Eriksson i Backa. 1711 fick Hans Andersson vid tinget tillstånd att inta en byggningsplats på norra sidan om vägen (fäbodvägen till Hästa) "där han har en lyten täppa" (Db). Fadern till denne Hans Andersson hade som utskottssoldat tillagts namnet Skantz, vilket fastnade som gårdsnamn i släkten. Som den lilla täppan låg högst upp på Backen, var bynamnet snart knäsat - i Db första gången 1715.

De i domböckerna omvittrade avflyttningarna från Storbyn till Skansbacken är: 1749 en, 1750 en, 1751 en, 1752 fyra, 1753 en och 1758 en.

Den nya byn anlades efter samma plan som fäbodarna i socknen har: Gårdarna ligger i stora, mestadels rektangulära block, med fägator mellan blocken. Efterhand har "täppor" upptagits inom gårdsblocken, uppodlats och till sist utfyllt hela ägo-blocket med undantag av själva hustomten.

För Tyna gäller detsamma som för Storbyn; boplatserna flyttas västerut, en år 1717 och en år 1753 återspeglas i Db.

När Linné i aug. 1734 passerade Nås gjorde han en anteckning, som jag här citerar: "Länsmannen hade här låtit utgräva en myra, hvaraf han lærer få et wackert åkerfält och äng; ty watnet leddes i en nästrinnande bäck. Sådant tillfälle skulle stå mången i Dalarna öppet med en otrolig förmohn, allenast bonden blefve härwid wahn. Länsmann hade här brutit isen och några straxt begynt imitera honom.

Stubbarna efter de afhuggne träden på samma ställe woro långa, på det de snarare måtte ruttna." 48)

---

48) Linnés Dalaresa, utgiven av Svenska Linné-Sällskapet och Nordiska Museet. Stockholm 1953, s. 132.

Länsman, som Linné talar om, hette Anders Schedin, och hans insatser skall strax beröras i ett särskilt stycke. Om Schedin skall tillskrivas äran vet jag ej - faktum är att ett ganska förvånande nyodlingsarbete pågår i Nås under 1730-talet, vilket framgår av jordtab:s kolumn nyodlingar. Att nyodlingar var av nöden torde framgå av

Faktorn S,

som vid denna tid för sockendelen var 18 (27 år 1670) och för finnmarksdelen 10 (12 år 1670). Om man frånser Haga (jfr ovan under rubr. 1737 - 1735!) håller sig antalet snesland per invånare i byarna i allmänhet mellan 12 och 24: Borgbyarna 1735: S = 24 (1670 = 29); Sveden 1735 S = 14, Hjulbäck 1735 S = 16, Utby 1735 S = 12 (de tre tillsammans 1670 S = 22); Storbyn-Skansbacken 1735 S = 16 (Storbyn 1670 S = 23).

Sammanfattning.

Expansionen av åkerjorden fortsätter i samma riktningar som tidigare, men ett nytt drag har kommit in i bilden: Man måste söka sig längre bort (Kvarnholn, Utanhed, Starviken, Malmsta). I alla dessa fall håller man sig långs vattendragen. Nytt är också att man drar sig upp mot bergssidorna, bort från älven. Och nytt är slutligen, att myrodling kommit på programmet. Vid tinget i Nås den 11 jan. 1734 förekom, enl. protokollets 1 §: I anledning av landshövdingens brev till häradshövdingen av den 16 dec. 1733 föreställdes allmogen åtskilliga motiver, som böra uppmuntra dem att till sina hemmans förbättrande utan dröjsmål gripa an arbetet med de härvarande stora mossarnas utgrävande, etc. Länsman Schedin sade sig redan börjat arbetet därmed, men fruktade att bli hindrad och stängd från sitt arbete av andras avundsjuka. Rätten försäkrade dock att han skulle njuta hägn och försvar på den trakt han utgräver och dessutom de förmåner, som Kungl. Förordningen av 30 aug. 1731 om oskiftade utmarkers upptagande, sådana flitiga hemmansbor tillägger.

Om Schedins odlingar.

1735 började Schedin uppodlandet av Lindenäs (Db 1736, § 55). Vid tinget 1745 berättade han hur han väster om sitt hemman

Linda instängt och utdikad en mosse om 10 tunnland. Fruktlöst arbete och 450 Dr Kmt:s förlust. Så hade han börjat uppta ett fäboställe i Galberget, som kostat åtskilligt, och vid Lindesnäs hade han begynt arbeta på ett nytt hemman av ödemarken, "men ej kunnat föreställa sig, at arbetet skulle blifva så kostsamt med den täta gårtals skogen nedfällande, de diupa tallstubbars rothuggning, sten samt alt för många furustubbars uppbrytande". Han hade dock uppkört 21 spannland, varpå grödan frös 1742. 1743 sådde han 4 1/2 tunna och fick 5 igen. 1744 gick det något bättre. Utom nu angivna, som kostat honom 6 å 7 Dr sneslandet, har han gjort div. andra odlingar kring Lindesnäs till 100 spannland åtminstone. För broar, vägar och hus byggande har han fått skulder på över 1000 Dr och vill nu njuta frihetsår på den upparbetade jorden. Vid tinget 1747 beviljades han 50 frihetsår på Lindesnäs. (Db 1747, § 2) Hans ägor uppgick där då till 27 spannland 14 snesland och 3 3/4 bandland oreducerad jord.

Åtminstone i Lindesnäs hade Schedins arbete fått efterföljare: Lars Olofsson i Sveden, Erik Olofsson Söderman i Drevänge och Lars Ersson i Änge fick vid ovannämnda tillfälle (Db 1747, § 6) 50 frihetsår på det s.k. Östra Lindesnäs, som var något mindre till sin omfattning. I Db 1748 finner vi ytterligare "nybyggare": Olov Olsson i Linda och Olov Matsson i Linda samt Olov Jonsson i Bäckegården, alla i Östra Lindesnäs, Olov Halvarsson i Utanhed i Norra Lindesnäs och Kling Olov Olsson i Norra och Östra Lindesnäs (§§ 13-17).

Schedin följde "storbonde"-traditionerna från 1600-talet och blev banbrytare för det största uppodlingsarbete som företagits i Nås (se karta 2, Lindesnäs, jfr karta 1).

1700-talets senare del.

Som framgår av beftab. har den folkökning, som utmärkte tiden 1700 - 1735 (för sockendelen från 561 till 875 personer, eller 56 %) vid sistnämnda tidpunkt avtagit. Vi finner folkökningen under tiden 1735 - 1775 stanna vid endast från 875 till 1069 personer, eller 22 %. - Fram till 1700-talets slut får kurvan återigen en brantare stigning: Folkökningen 1775 - 1800 går från 1069 till 1441 personer, motsvarande 35 %.

Den kraftiga befolkningstillväxten under 1700-talets första årtionden gick, som vi har sett, hand i hand med en nyodlingsverksamhet av mycket stor omfattning. Nya byenheter skapades - i detta hänseende fick bygden i stort sett den utformning den ännu har. Den återstående delen av 1700-talet kom i odlingshänseende i stort sett att präglas av ett fullföljande av de ansatser som togs under århundradets första tredjedel.

Den stora nyheten i nyodlingsarbetet var myrodlingen. Länsman Schedin hade tagit det första initiativet, men hans försök blev tämligen misslyckat. Möjligen är här i att se orsaken till, att det dröjde omkring 20 år innan nya försök gjordes. Vid tinget 1757 (Db 1757, § 113) anfördes, hur syn och upprevnin hållits på följande myror:

"Julbecksmyran, från Julbecksbyarne till Prästfäbron, 120 tjogl.
En öster om then förra, 60 tjogl.

Norr om Prästfäbron till Borgfäbron, 181 tjogl.

En norr til Esbiörn Erikssons 25 tjogl.

En dito norr dervid, 3 tjogl.

Wålmyran ifrån Jerna rå till Ströjkvarnbroen 145 tjogl.

Ringmyran ifrån Högbrobäcken till Jörans arfwingars stängsel, 20 tjogl.

tillsammans 554 tjogl., vilka myror äro belägna öster om elfwen och vid synen funnits tienliga til upodling: anmälandes Länsman, at sockneboerne skola wist mycken hug till berörde myrors uparbetande, äfwen ock hwad them widkommer wästan om elfwen, som ännu ej upprefwade blifwit, och torde fördelning therå, samt arbetet nästa währ kunna börjas."

De uppräknade myrorna ligger mellan byarna och har anförts från söder till norr.

554 tjogland är = 11080 snesland - man behöver endast jämföra denna summa med jordtabellens 1778 (sid. 50) summa 41874 snesland för att förstå den mycket stora betydelsen av myrodlingarna - det är också de, som svarar för huvudparten av de arealökningar, som redovisas i jordtabellerna år 1778 och 1794.

Med 1760-talet inleds en "rush" i nyodlingsverksamheten. Myrodlingarna dominerar, men ett utmärkande drag är också odlingar i anslutning till de olika fäbodarna. F.ö. är verksamheten

nästan jämnt fördelad mellan de olika byarna. I viss utsträckning börjar man "äta sig in" i skogstrakterna närmast byarna - detta gäller särskilt byarna väster om älven, från Skansbacken och norröver. - I domböckerna kan verksamheten utläsas i antalet beviljade tillstånd "att rödja", "att stänga och odla", osv: 1761: 22 tillstånd, 1762: 7, 1763: 14, 1764: 10.

Vid 1764 års ting fastställdes skärpta bestämmelser för syneförrättningar rörande "antingen nya intagor och upodlingar eller svedjeland". Bl.a. skulle dag för syneförrättningens hållande ordentligt kungöras och trakten som utsyntes noggrant upprevas. Om detta var anledningen - odlings-"rushen" syns därmed vara över och med utgången av 1760-talet slutar tillståndsgivandet vid tingen för att återkomma först på 1790-talet.

— Det rör sig nu om en ny form av odlingsverksamhet: samarbete mellan hela byar: Sveden och Utankyrka får gemensamt tillstånd uppodla myran öster om Sveden, samtidigt som Kvarnholm och Utby får tillstånd uppodla en del av myren "Piltflottan" (Db 1794). Detta samodlande förekom även i Borg, där 7 grannar tillsammans uppodlade "en större tract Fletnan" (Db 1795).

Faktorn S 1778 och 1794.

Odlingsutvecklingen torde, trots "ryckigheten" i domboksmaterialet, under 1700-talets senare del ha fortskridit tämligen jämnt. Dels andrages naturligtvis inte all nyodling vid tinget, dels är det inte något hastverk att utnyttja ett givet tillstånd att ta upp en odling.

Ett belägg för kontinuiteten i uppodlingsarbetet ger faktorn S - förhållandet snesland åkerjord per invånare - för åren 1780 och 1795. Som framgår av resp. jordtabeller och befolknings-tabellen är S för hela socknen vid båda tillfällena = 36. En jämförelse de olika byarna emellan visar, att avvikelserna från detta medeltal med få undantag är förhållandevis små. Det rör sig främst om socknens "expansionsområden", dels Borgbyarna och dels Närsjö-Starviken.

Om socknens finnmarksdel. En parentes.

Finnmarksdelens andel i socknens befolkningstal nådde under 1600-talet aldrig högre än 13% (1690) och under 1700-talet aldrig högre än 18% (1790).

Som det här rör sig om en liten grupp, för vilken alldeles speciella förhållanden råder, nödgas jag i detta sammanhang inskränka mig till det korta konstaterandet, att finnkolonisationen inom nuvarande Nås sockens gränser tillhör en relativt sen tid. Av de i jordtab. 1672 och 1737 redovisade "finntorpen" anlades Håberget 1622⁴⁹⁾, Flaten strax före 1637⁵⁰⁾, Närsen något före 1640⁵¹⁾, Kölaråsen 1651⁵²⁾. Digerliden omnämnes första gången i domboken 1669 och Näveråsen 1685.

Under koloniseringens första tid var förhållandet mellan finnarna och sockenborna spänt: 1637 gjorde fem sockenbönder hemgång hos finnen i Närsen och gjorde bl.a. åverkan på hans ria. (Db 1638) Att området finnarna besatte ingalunda var herrelöst land framgår av en tingssak från 1640, då 4 bönder från Storbyn, 2 från Borg, 1 från Drevänge m.fl. anklagar en finne, som några år tidigare satt sig ned vid sjön Närsen och byggt sig torp, förebärande att han gör dem stort inpass på slogar och fiskevatten m.m.

Ganska snart inträdde lugna relationer mellan finnarna och sockenborna. Domböckerna redovisar en ändlös rad av fredliga köp och byten av slogar och skogstrakter. I början av 1700-talet upprättades "rätt skillnad mellan socknen och tillstötande finnar" (Db 1705) - det är den gränsen, som i uträtat tillstånd återfinnes som gräns mellan sockendelen och Östra och Västra kronoallmanningen på karta 2.

---

49) Nordman, Petrus. Finnarne i mellersta Sverige.
Helsingfors 1888. Bil. 3.

50) Db 1637.

51) Db 1640.

52) Db 1660.

Sammanfattning.

I uppsatsen "Fäbodlar i Nås"⁵³⁾ har jag påvisat, hur fäbodväsendet i socknen redan vid 1600-talets mitt⁵⁴⁾ nått sitt fulla mått, dvs de för denna driftsform tillgängliga områdena är redan då i stort sett tagna i besittning. Genom hela 1700-talet styrker mångfalden av tvister om lötesrätter, gränsdragningar mellan olika fäbodlag, motstånd mot intränglingar i fäbodlagen osv, som avspeglar sig i tingsprotokollen, att fäbodsystemet egentligen redan nått den yttersta gränsen för sina expansionsmöjligheter.

Otvivelaktigt spelade boskapsskötseln en dominerande roll i socknens äldre näringsliv, därom vittnar bl.a. vältaligt det i jordtabellerna antydda utnyttjandet av slogmarkerna och tingsprotokollens överflödande av tvister om slogar. Hur stor andel i den sammanlagda "näringskvoten", som faller på boskapsskötseln, är svårt att avgöra. Däremot torde det stå klart, att boskapsskötseln utgör den relativa konstanten medan åkermarkens utnyttjande är den relativa variabeln. Mot bakgrunden av detta förhållande får betydelsen av vad jag kallat "faktorn S" ses. Det krävs en viss åkerareal för att föda en människa. När förhållandet snesland åker per invånare (S) tenderar att understiga ett visst minimivärde inträder en "odlingsrush".

Vi har sett vilken betydelse förordningen av den 16/8 1731⁵⁵⁾ angående skattefrihet för vissa odlingar fick i bygden. Naturligtvis har på det hela taget myndigheternas olika bestämmelser och ingripanden under hela tidsperioden spelat en stor roll. Det väsentligaste inflytandet torde ha övats av skogsordningarna, främst kanske genom deras inskränkanden av rätten att svedja⁵⁶⁾.

Att jag så understryker denna enskilda punkt har två orsaker: För det första visar tingsprotokollens nästan monotona upp-

53) 1958. Mskr i Institutet för folklivsforskning.

54) Jfr not 46 härövan!

55) Jfr Ingers, E. Norden i svensk historia. II. Stockholm 1948. s. 221.

56) Jfr Ingers, E. a.a. I. Stockholm 1943. s. 306.f.f.

